

АСТРОНОМСКА ОПСЕРВАТОРИЈА И АКАДЕМИЦИ

МИЛАН РАДОВАНАЦ

Астрономска опсерваторија, Волгина 7, 11060 Београд, Србија

Резиме. Централна тема овог рада је чланак-памфлет који је Велибор Глигорић 1934. године написао и објавио у "Политици" о Астрономској опсерваторији у Београду, те каснија реакција Милутина Миланковића "заштитника Опсерваторије", уз неопходна додатна појашњења и чињенице.

Група студената Београдског Универзитета, која је је на Филозофском факултету била уписана на трећу групу предмета, односно, која је као главне предмете студирала астрономију и небеску механику, те неколико студената математике, са циљем пропагирања астрономије на Универзитету међу студентима, као и ширење астрономије ван Универзитета међу шире слојеве народа, основала је 22. априла 1934. године, Академско астрономско друштво Универзитета у Београду, претечу данашњег Астрономског друштва "Руђер Бошковић" у Београду. Његов идејни зачетник и први председник био је Ђорђе Николић, секретар Виктор Емануел, благајник Бранислав Шеварлић, а књижничар - касније историчар Друштва, али и знаменити историчар астрономије - Ненад Ћ. Јанковић (1984). Како је Друштво статутом предвидело и почасно чланство, првенствено за истакнуте представнике јавног и научног живота (дакле - по положају и угледу), међу првима ту част је понудило и својим професорима Милутину Миланковићу, професору небеске механике (од 1920. дописни, а од 1924. редовни члан Академије - Инђић 1994), и Војиславу Мишковићу, професору астрономије и истовремено управнику новоизграђене Астрономске опсерваторије у Београду (од 1929. дописни а од 1939. редовни члан Академије - Димитријевић 1997). Обојица су, иако са одређеном резервом, прихватили понуђено почасно чланство у Друштву, и обећали своју помоћ; Миланковић у својим књигама, а Мишковић у виду једног астрономског инструмента - малог рефрактора од 160 мм, једног од више оних који су по изградњи Опсерваторије, због ограничених средстава, остали немонтирани, у сандуцима.

Међутим, обећана помоћ и сарадња није се одвијала према жељама и очекивањима са једне, односно обећањима са друге стране. Студенти, млади и нестрпљиви, хтели су одмах све што су замислили, док су они старији, професори, академици, без довољно поверења у новоосновано Друштво, били опрезнији и уздржанији. Поготово кад је у питању било уступање веома вредног инструмента: претходно су тражене гаранције за заштиту и чување инструмента, осигурање услова за смештај и кориштење, руковање, итд.

Све ово, као и претходна доза анимозитета студената, првенствено према Мишковићу, и као професору и као управнику, веома брзо резултирала су отвореним сукобом, односно организованим нападом студената на Мишковића; како усмено на Скупштини Друштва или на састанцима са Мишковићем, тако надасве у писаној форми, преко новина. У "отворени рат" са Мишковићем, односно посредно и са Миланковићем (који је, да подсетимо, Мишковића и предложио за професора астрономије и управника Астрономске опсерваторије, који је био члан Одбора за смештај астрономских инструмената, које је Опсерваторија добијала на рачун ратних репарација, који је био председник Комисије за изградњу Астрономске опсерваторије, који је поред Мишковића, вероватно највише и придонео њеној изградњи, не рачунајући Милана Недељковића, као набављача инструмената, који је коначно био Мишковићев колега на Филозофском факултету и на Академији, сарадник и пријатељ, дакле - Опсерваторијин човек који је деловао из сене, к томе веома цењен и утјецајан, што су студенти добро знали, па су га сматрали Мишковићевим заштитником) ушли су првенствено председник Друштва, Ђорђе Николић, и секретар Виктор Емануел, уз знање и подршку још неких чланова и спољних сарадника (из Београда и Загреба) који су напад на Мишковића и Опсерваторију видели и водили као "борбу за спас Опсерваторије и напредак југословенске културе"! "Борба" је вођена преко новина, најпре загребачких а потом и београдских. Са касније објављеним радовима, до саме границе неукуса и ниподаштавања, на њега се осврће и Ненад Јанковић, потоњи историчар астрономије и Астрономског друштва чији је био члан, по чијем је мишљењу "Мишковић потпуна незналица у астрономији"!!! За напад на Мишковића и на Опсерваторију, Николић је успео придобити и Велибора Глигорића (1889 - 1977, књижевник и позоришни критичар), који је тих година служио као оштар и бескомпромисан критичар разних неправди и аномалија у друштву, у београдским новинама "Политици", чији је био сарадник. У том циљу, а по договору са Николићем, Глигорић је у друштву Ђорђа Костића, такође сарадника "Политике", 19. маја 1934. године, посетио Астрономску опсерваторију, да би се упознао са стањем на њој. Тамо их је, уместо управника Мишковића (који је вероватно био отсутан), какав би био ред, а све у Николићевој режији, дочекао и дао им потребна обавештења, асистент опсерваторије Фран Доминко (симпатизер и почасни члан Друштва, који их је "снабдевао" са разним подацима са Опсерваторије). Пошто је написао

чланак о Опсерваторији, Глигорић (1934) га је, пре објављивања, најпре показао Николићу, председнику Друштва, који је њиме био задовољан. Чланак под насловом *Иза декора звездарнице*, освануо је на странама "Политике", 25. маја 1934. године, и по сећању Ненада Јанковића, изазвао сензацију међу астрономима, али и шире. А како и не би, кад је Глигорић написао не само критички чланак о Астрономској опсерваторији и њеном градитељу Војиславу Мишковићу (којем је избегао да помене име, али све инсинуације иду на његов рачун), већ, без претеривања се може рећи - прави памфлет. Преносимо га у целости.

ИЗА ДЕКОРА ЗВЕЗДАРНИЦЕ

На пропланку изнад Београда, подигнута је модерна звездарница, која по своје материјалу стоји међу првима у Европи. Из далека она је упечатљива својом декоративношћу, својим импозантним архитектонским изгледом. Њена велелепност може привући радозналост туриста, а реклама о киноском рефрактору фасцинира лаике.

Међутим, када се звездарница у коју је уложено око шездесет милиона народног капитала, сагледа изближе, доживљује се једно поразно разочарење и стиче се уверење да иза велелепне декоративности стоји велика занемареност која може имати тешке последице за научне циљеве којима је звездарница намењена. Зграде пуцају да ли због терена који се угиба или због тога што су фушерски прављене. Но није само то. У сутеренским просторијама звездарнице леже већ више година, изложени влази, око деведесет сандука са научним апаратима, који нису распаковани.

На апаратима који су монтирани не врши се научно посматрање неба, јер су претрпели квар и јер су делимично већ неспособни за једну озбиљну научну употребу - не зато што су застарели. Научни апарати међу којима су неки јединствени у Европи стоје некорисни и на расположењу су готово само лаичкој публици за посматрање месеца и Јупитера. Апарати чија је осетљивост огромна, бране се од рђе и у том брањењу губе од свог научног капацитета. Велелепна звездарница са својим монтираним апаратима и са својим нераспакованим сандуцима који замрачују њену декоративност, стоји као павиљонска изложба на неком међународном ваишару у којој би киноски рефрактор задивљавао публику и астрономски стручњаци објашњавали зашта све би се он могао употребити. Из материјала којим је одлично снабдевена, наша звездарница не извлачи никакав научни рад. Да ли ће она бити способна да га извлачи у будућности, то је крупан проблем и у њему је тежина питања наше хронике.

Апарати се кваре и њих није лако ни оправљати, ни поново набавити. Будуће генерације могу се са запрепаићењем питати каква је то безобзирна индоленија владала у данашње време према научном духу да се оруђа за научна испитивања изложе без икакве одговорности, без икаквог револта и без икаквог интереса квару и пропадању. Нераспаковани сандуци у влажним

одајама нису само оптужба за одговорно лице које је о државном трошку створило за себе грансењерски комодитет, не само за институцију која мора имати надзор за материјал у који је уложен огроман народни капитал и за рад у њему, већ и за данашње друштво у коме се остварује овај тежак грех према савременој науци и науци будућности.

Величанствена звездарница у којој се интензивно ради на паркирању и на допуни њене декоративности, као и комодитета управе, стоји према научном посматрању неба као опустела фабрика у којој се машине бране од рђе и прашине и узалуд чекају звоно за рад. Они који имају љубави према научном раду астрономских посматрања беспомоћно и резигнирано гледају у ту опустелост. Наша звездарница која има своје апарате добија научне податке из туђих звездара. Колико у томе има бламаже, то ће стручњаци рећи. На нама је било да укажемо на ствари које премашују струку и које улазе у крупна питања одговорности друштвене данашњице.

Мишковићев рад, дакако, није требало штедјети критичког осветљења, али на конструктивној и аргументованој основи; за изнете оптужбе у чланку - основно је новинарско правило - требало је разговарати и са прозваном страном, у овом случају првенствено са Мишковићем, што није учињено. Гледано са дистанце, и познавањем докумената која се односе на перид изградње Опсерваторије (1930 - 1932), па до писања овога чланка (мај 1934), Мишковићев рад и учинак, критички је најрањивији по питању - да ли је требао, односно могао раније (одмах по монтирању инструмената!) почети са систематским посматрањима, уместо што се доста бавио са рачунским, односно теоријским радом; издавао је неколико стручних часописа?! Глигорићеве квалификације Мишковићевог рада на Опсерваторији у чланку типа: "поразно разочарење", "занемареност", "лаичкој публици за посматрање", "павиљонска изложба на неком међународном вашару", "безобзирна индоленција", "без икакве одговорности", "без икаквог интереса", "тежак грех према савременој науци", "опустела фабрика", "бламажа", ... немају никаквог основа! Напротив! Пре би се могло поставити питање: шта је тада академику и професору универзитета Војиславу Мишковићу требало, односно, шта му је давало снагу да истрајава у вишедеценијској борби са разним "ветрењачама" за бољитак Астрономске опсерваторије и астрономске науке у целини, обележеној безбројним, готово понижавајућим молбама и захтевима за средстава и помоћ, на које је почест одговор био - ћутња или лажно обећање?! Једини одговор на такво хипотетичко питање могао би бити: безгранична љубав према астрономској науци и послу који је радио! На овакве оптужбе Мишковић (јавно) није одговарао, а појединим члановима Друштва је омогућавао да врше посматрања са опсерваторијиних инструмената (чак и онима који су га неаргументовано нападали!). За разлику од њега, Милутин Миланковић је знао да опомене неке чланове Друштва, да не треба да нападају "Лауданов шанац". Овакав напад на Астрономску опсерваторију, другим речима, на оне

који су је изградили и створили, ни Мишковић а богме ни Миланковић, сигурно нису могли лако заборавити.

Ова сторија, свој готово литерарни, а заправо стварни наставак, добила је у *Флогистону* - више деценија касније но што се збила - у којем је под насловом *Око Академије и академика (у првим послератним годинама)*, познати новинар Слободан Нешовић (1997), изнео казивање свог дугогодишњег пријатеља, академика Синеше Станковића, светски познатог лимнолога.

За ову прилику, осврћемо се само на други део чланка, којем је Нешовић дао поднаслов *Кандидовање Велибора Глигорића за избор у Академију наука и академик Милутин Миланковић*.

Ради бољег разумевања, треба истаћи да је Глигорић у Другом светском рату доспео у заробљеништво, а потом и у логор Дахау у Немачкој, чије је страхоте успео да преживи и да се врати у ослобођену земљу. Поверење које је добио од нових власти огледало се у одговорним дужностима које је добио по повратку: уређивао је *Савременик*, у којем се истицао као реалиста и полемичар; потом је био директор драме а затим и управник Народног позоришта, да би напослетку постао и управник тада значајнијег, Југословенског драмског позоришта.

Реномеу признатог књижевног ствараоца, истакнутог културног радника и оданог комунисте, који је Велибор Глигорић у међувремену стекао, недостајало је само још једно признање, оно које следи после свега тога - академик. Међутим, на путу ка том циљу, ако већ не препрека, оно бар сметња, био му је председник Удружења књижевника Србије, Милан Богдановић, ништа мање уважавани књижевни критичар и прегаоц, који никако није хтео да га, у име Удружења, кандидује за Српску академију наука. Но, кад није ишло редовним путем, могло је оним резервним - преким! Наиме, кад је у комунистичкој власти Србије сазрела одлука да њихов кадар, човек од поверења, Велибор Глигорић, треба да уђе у Академију, председнику Извршног већа Србије, Јовану Веселинову - Жарку, пало је у дело да "замоли" цењеног академика Синешу Станковића да "припреми терен" и услове за то, то јест да са захтевом власти упозна председника Академије Александра Белића и остале, поготово утицајније чланове Академије. Станковић је, сведочи нам Нешовић, лично био мишљења да Глигорић, поред оних књижевника који су већ били њени чланови, и он може бити члан Академије, али се није слагао да га уместо једне од сталешких организација, пре свих Удружења књижевника Србије, кандидује њена Влада! Стога је предлагача упозорио на извесност великих проблема, првенствено са Удружењем књижевника Србије, за које је било нормалније и природније да пре Глигорића за чланство у Академији предложи свога председника Богдановића.

По примљеном задатку, Станковић је са несвакидашњим захтевом власти најпре упознао председника Белића и потанко му изложио наметнути проблем. Белић се са предлогом сложио, под условом да ту иницијативу

подрже академици Јован Радонић, Милутин Миланковић, Иван Ђаја, и други истакнути академици.

Наредних дана Станковић се - преноси Нешовић његову изјаву - најпре састао са својим пријатељем Милутином Миланковићем, као најугледнијим академиком, научником од великог утицаја у Академији. Према Нешовићевом запису Миланковићева реакција (да ли се том приликом Миланковић сетио Глигоријевог чланка упереног против Опсерваторије и Мишковића?), односно њихов разговор по наведеном питању, текао је овако:

Намрштио се, смркнула чела, чим је чуо да влада опет жели да у Академију убади свог човека, да се не иде законитим поступком.

- Ко је тај Глигорић - питао је Миланковић, остављајући утисак као да не зна ко је он, мада то није било вероватно.

- То је Милутине, истакнути књижевник и значајан публицист. У јавности је познат као напредан писац и врло оштар полемичар; најдуже је радио као спољни сарадник 'Политике'. Писао је њену друштвену хронику...

- Па то је дивно - рећи ће Миланковић - Зашто га влада не препоручи Удружењу новинара?

- Али драги пријатељу, влада жели да он буде академик...

- А што је он све од књига објавио? Дај ми неко од његових дела да их прочитам.

- Издавачи још нису стигли да их објаве - одговорио је Станковић, скривајући истину да Глигорић до тада још није био завршио неко од својих значајнијих дела.

- Е, онда нека се влада обрати Удружењу новинара, а не на погрешну Академијину адресу.

- Тако је окончана моја прва неуспела акција - објаснио је Синиша.

О својим разговорима са академицима, Станковић је обавестио председника Белића, а потом и владу Србије. Међутим, Јован Веселинов је био истрајан у захтеву, пребацујући Академији да од Владе тражи велика средства а да неће да прихвати једну етички оправдану иницијативу, правдајући је нездравим односима у Удружењу књижевника. Овакав однос власти према највишој научној и културној установи, Белића је веома забринуо: јер без потребних средстава Академија не би могла радити, али не може ни Глигорића примити у Академију мимо статута и воље академика, па је Станковића замолио да настави акцију, како у Академији тако и у Влади; да добро размисле о овом проблему, како би се он превазишао.

Спасоносно решење пат позиције (компромис) стигло је из - Удружења књижевника Србије, које је као свог кандидата за Академију предложило свог председника, Милана Богдановића. То је омогућило Академији да обојицу 14. јуна 1955. године изабере у своје редове, као дописне чланове, чиме су, бар привремено, била задовољене сујете и амбиције двојице елоквентних ривала.

Иако је у Академију ушао на "споредна врата", Глигорић је као "фаворит" власти и партије брзо напредовао, тако да је за редовног члана изабран већ

30. јануара 1958. године, 1960. изабран је за секретара, 1965. за потпредседника, да би се већ 1965. године (после дест година чланства у Академији) нашао на месту председника Српске академије наука, на којој ће функцији провести пуних шест година (његов протукандидат на избору за дописног члана Богдановић, за редовног члана изабран је децембра 1959). У том периоду београдски издавачи су стигли да издају неке Глигорићеве књиге, есеја, критика и студија, тако да би - сматрао је Станковић, а пренео нам Нешовић - то што је Глигорић, мада на неуобичајен начин постао члан, па потом чак и председник Академије и "Миланковић, да је то доживео, вероватно био задовољан"(??).

И поред уважавања мишљења академика Станковића, да би и Миланковић био задовољан оваквим расплетом догађаја тешко је у то поверовати, поготово да је знао? шта се десило са рукописом Живомира Младеновића *Српски реализам*, односно како је тада хонорарни професор Универзитета Велибор Глигорић, после 1948. године по кратком поступку постао стручан за реализам којег је почео предавати на факултету, да би већ 1954. објавио и књигу *Српске реалисте!* (Младеновић, 2005). По овом питању, у детаљније оцене и процене нећемо се упуштати, тек, овим поводом, а да би се видело шта и у науци значи бити (и не бити) кандидат власти и партије, и поређења ради, даћемо неке одреднице.

Заштитник опсерваторије (како су га звали чланови Астрономског друштва, а што је он у ствари и био) Милутин Миланковић је за дописног члана Академије (СКА) изабран фебруара 1920. године, а за редовног након четири године, фебруара 1924. После тога, требале су му пуне двадесет и четири године (односно двадесет осам година чланства у Академији) да би био изабран на место потпредседника САН: до места председника Академије, за следећих десет година чланства (и краја живота), није успео да дође. За то је сам "крив". Није имао "предиспозиције" за ту функцију. Један је од бројних истакнутих личности (њих око 420 међу којима и Александар Белић, председник Српске краљевске академије а потом и САН, који је са новим режимом успео успоставити одговарајући *модус вивенди*), потписника *Апела српском народу* од 10. августа 1941. године (Ненезић, 1988), "за спасење целокупног српског народа", а против "паклених намера", којима су, како су сматрали, тада у окупираној земљи кренули комунисти и бољшевици (без обзира да ли је потпис дат вољно или не?). Припадао је и оној групи истакнутих предратних београдских интелектуалаца, који су са Слободаном Јовановићем током II светског рата проведеног у хладном Београду, водили "угодне разговоре", "о свему и свачему", у којем се "загревао на топлим зрацима песништва", с којим га је, јасним гласом и финим осећајем за све лепоте песништва, упознавао и одушевљавао Богдан Поповић (Миланковић, 1954).

Поред свега, по сопственом признању и сведочењу неких компетентних савременика (Михајловић 1990), склањао се од власти и политике, јер - "имао је слабо савитљиву кичму"!!

Ту му ни *Канон* ("...*можда највећи споменик наше културе после средњег века*" - Бјелетић, 1997) није био од помоћи!

Литература

- Димитријевић, М.: 1997, *110 година Астрономске опсерваторије*, у: Развој астрономије код Срба, *Публ. Астрон. опс. у Београду*, св. 56, стр. 9 - 19.
- Глигорић, В.: 1934, *Иза декора позорнице*, у: *Политика*, од 25 маја, стр. 9.
- Инђић, М.: 1994, *Библиографија Милутина Миланковића*, САНУ, Београд, (Библиографије II, Одељење језика и књижевности 2), стр. 7 - 35.
- Јанковић, Н.: 1984, *Записи и сећања на Астрономско друштво*, *Публ. Астро. друштва "Руђер Бошковић"*, Београд, бр 3.
- Миланковић, М.: 1954, *Оглед - Смрт Марка Краљевића*, Необјављени рад из Миланковићеве заоставштине у Архиву САНУ, сигн. 10131/И - 63.
- Михајловић, Б. Михиз: 1990, *Аутобиографија о другима*, БИГЗ, Београд, стр. 202.
- Младеновић, Ж.: 2005, *На изворима народне песме*, Чигоја штампа, Београд, стр. 417 - 496.
- Ненезић, Д. З.: 1988, *Масони у Југославији (1764 - 1980)*, Ауторско-издавачка група "Зодне", Београд, стр. 561 - 565.
- Нешовић, С.: 1997, *Око Академије и академика (у првим послератним годинама)*, у: *Флогистон*, Музеј науке и технике, Београд, бр. 6, стр. 152 - 166.

ASTRONOMICAL OBSERVATORY AND ACADEMICIANS

The article - pamphlet of Velibor Gligorić, about Astronomical Observatory in Belgrade, published in *Politika* in 1934 was considered, as well as the later reaction of Milutin Milanković, the "protector" of Observatory, with additional explanation and facts.